

ANNE OLLILA

Sukupuoli – merkkejä ja merkityksiä

Sukupuolihistoria on tuottanut monia tulkintoja sukupuolen rakentumisesta. Uusissa tulkinnoissa sukupuoli nähdään kulttuurisesti ja historiallisesti tuotettuna mallina ja toimintatapana, jossa ei ole mitään aitoa eikä alkuperäistä. Tämä näkökulma tarjoaa uusia haasteita myös historiantutkijoille.

■ Sukupuolihistoria on viimeisen parinkymmenen vuoden aikana muodostunut yhdeksi innovatiivisimmista uusista tutkimussuuntauksista historiassa. Innovatiivisuus ilmenee ennen kaikkea siinä, miten monipuolista tutkimusta naistutkimus ja sukupuolihistoria ovat tuottaneet. Tutkimus alkoi naishistoriana ja feministisenä tutkimuksena 1970- ja 1980-luvulla. 1990-luvulla naistutkimus alkoi muuntua sukupuolihistoriaksi. Erityisesti Joan Scottin esittämät pohdinnat sukupuolesta analyttisenä kategoriana kohdistivat huomion siihen prosessiin, kuinka sukupuoliero tuotetaan ja miten valtasuhteet nivoutuvat tähän prosessiin.¹

Sukupuoli on monimutkainen käsite, joka sisältää erilaisia abstraktiotasoja. Siihen voidaan liittää kokemuksia sukupuolittavista käytännöistä, mutta se on ennen kaikkea analyttinen termi, joka mahdollistaa luonnollisena pidetyn sukupuolieron kyseenalaistamisen. Samalla kyse on merkitysten purkamisesta: näin voidaan osoittaa, miten

tietyt käsitteet kuten *nainen* ja *mies* ovat historiallisesti muotoutuneet ja mitä merkityksiä näihin käsitteisiin on eri aikoina ja eri kulttuureissa liitetty.

Sukupuoleen liittyvien merkkien ja merkitysten analysoiminen on tuottanut monia tulkintoja sukupuolen rakentumisesta. Yksi kiinnostavimmista keskustelunavauksista on Judith Butlerin *Gender Trouble*, jossa Butler kyseenalaistaa radikaalisti sukupuolta koskevaa ajattelua. Butlerin mukaan sukupuoli ei ole vain sosiaalinen konstruktio vaan sitä voidaan kutsua performanssiksi, jossa esitetään ja toistetaan sukupuolta korostavat eleet, koodit ja merkkikieli. Näytämme naisilta, koska pukeudumme ja käyttäydymme kuten naisten odotetaan tekevän. Sukupuolella ei siis ole mitään luonnollista vaan se rakennetaan toiston, uusintamisen ja imitoimisen kautta. Sukupuoli ei perustu ehjään ja koherenttiin identiteettiin, mutta kulttuurissa vallitsevat toimintatavat saavat meidät toistamaan sukupuolittavia käytäntöjä. Näin Butler kiistää ajatuksen aidosta ja alkuperäisestä sukupuoli-identiteetistä. Sen sijaan hän politisoi sukupuolen korostaessaan, että valta tuottaa sukupuolieron samoin kuin muutkin sosiaaliset erot.² Tässä yhteydessä Butler tulkitsee valtaa *foucault*-laisittain tuottavana ja uusintavana voimana, joka saa ihmiset toimimaan tietyllä tavalla.

1. Joan W. Scott (1986) "Gender: A Useful Category of Historical Analysis", *The American Historical Review* 5/1986; ks. myös Ann-Catrin Östman (2000), "Joan Scott ja feministinen historiankirjoitus", Anttonen – Lempiäinen – Liljeström (toim) *Feministejä – aikamme ajattelijoita*, Tampere.

2. Judith Butler (1990) *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*, New York and London, 1–34, 139–149.

Sukupuolen performatiivisuus voi johtaa harhakäsitykseen, että sukupuoli olisi vain esitys, jolloin ihminen voisivat halutessaan muuttaa sukupuoltaan esittämällä sen toisin. Tuija Pulkkinen on kommentoinut tätä todetessaan, että sukupuoliesitys toimii kulttuuriin sisäänrakennetun sukupuolittavan vallan ehdoilla. Sukupuolittava valta ehdollistaa jokaista kulttuurissa elävää ja toimivaa yksilöä. Näin ollen kukaan ei voi vastustaa sitä mielensä mukaan. Mutta kulttuurissa vallitsevia käytäntöjä voidaan tietysti kyseenalaistaa monin eri keinoin.³

Sukupuolen performatiivisuus tulee lähelle niitä kysymyksiä, joita on käsitelty ruumiinfenomenologiassa pohtimalla tyylin merkitystä. Erityisesti Maurice Merleau-Pontyn ruumiinfenomenologia on herättänyt runsaasti kiinnostusta, koska Merleau-Ponty määrittelee ruumiin subjektiksi, joka on samanaikaisesti merkitysten antaja että niiden kantaja. Ihmiset ilmaisevat itseään monin eri tavoin, joten sukupuoli on yksi keino rakentaa tyyliä ja identiteettiä korostamalla tiettyjä piirteitä.⁴ Eleet, ilmeet ja tyyli luovat jatkuvasti uusia merkityksiä. Ne voivat perustua toistoon ja uusintamiseen, mutta samalla niihin sisältyy myös muutoksen mahdollisuus.

Kuten Judith Butler on osuvasti todennut, sukupuolen esittäminen tulee kärjistetyksi esille cross-dressing -tilanteissa. Ristiinpukeutuva henkilö vaihtaa sukupuoltaan muuttamalla sukupuoleen liittyviä kulttuurisia koodeja: pukeutumisella, kampauksella, eleillä ja ilmeillä voidaan rakentaa uusi sukupuoli. Transvestiitit esittävät sukupuoliroolinsa imitoimalla tarkasti toisen sukupuolen tyylin ja eleet. Usein he tekevät roolinsa jopa paremmin kuin ”aidot” miehet ja naiset. Siten sukupuoli-identiteetti osoitautuukin performanssiksi, jossa toistetaan sukupuoleen liitettyjä kulttuurisia koodeja. Naiseksi pukeutunut drag queen dramatisoi ne eleet ja tyylikeinot, joilla sukupuoli tuotetaan.⁵

Sukupuolen tulkitseminen performanssiksi ja tyyliksi avaa uusia kysymyksiä myös historian tutkijoille. Jos sukupuoli rakennetaan toistolla ja matkimisella, miten voimme jäljittää ja analysoida historiallisesti tätä pro-

sessia? Tällöin on olennaista purkaa kulttuurisia koodeja, merkkejä ja toimintatapoja, jotka on aikaisemmin nähty ongelmattomina ja itsestäänselvinä. Sen vuoksi ne ovat jääneet huomioimatta ja huomaamatta. Sukupuoliero pidetään yleensä niin ”luonnollisena” asiana, että sen rakentumista ei useinkaan osata problematisoida. Kuitenkin kulttuureissa on tilanteita ja tapoja, jotka uusintavat ja korostavat sukupuolittavia käytäntöjä. Miten sukupuolta rakennetaan ja esitetään tietyissä tilanteissa?

Pohdin näitä kysymyksiä tarkastelemalla suomalaisen 1800-luvun sääty-yhteiskunnan sukupuolittavia käytäntöjä. Analyysin kohteena on kolme tuon ajan klassikkotekstiä: Saara Wacklin ja Anders Ramsay ovat muistelmissaan tarkkanäköisesti kuvanneet 1800-luvulla vallinneita tapoja, normeja ja rituaaleja. Kolmantena klassikkotekstinä on Aleksis Kiven *Seitsemän veljestä*, josta löytyy muutamia huumorin höystämiä kuvauksia herrasväen keikaroinnista. Näitä kolmea tekstiä yhdistää humoristinen näkökulma, sillä kirjoittajat ovat nähneet oman aikansa elämenossa runsaasti koomisia piirteitä.

Sääty, tyyli ja sukupuoli

Sukupuolen rakentaminen tulee kiinnostavasti esille 1700- ja 1800-luvun sääty-yhteiskunnan käytännöissä. Sääty-yhteiskunta perustui hierarkkiseen järjestelmään, joka erotti yhteiskuntaryhmät toisistaan. Lisäksi kunkin säädyn sisällä toimi sukupuoliero toisenlaista hierarkiaa luovana tekijänä.

3. Tuija Pulkkinen (1998) *Postmoderni politiikan filosofia*, Tampere, 214.

4. Maurice Merleau-Ponty (2003) *Phenomenology of Perception*, ranskankielinen alkuteos vuodelta 1945, first english edition 1962, London and New York, 202–232; Sara Heinämaa (1996) *Ele, tyyli ja sukupuoli. Merleau-Pontyn ja Beauvoirin ruumiinfenomenologia ja sen merkitys sukupuolikysymykselle*, Helsinki, 144–147; Alexandra Howson (2005) *Embodying gender*, London et al., 32–33, 78–79.

5. Butler (1990) x.

Naisen roolissa menestykkäästi esiintynyt miesnäyttelijä Julian Eltinge (oik.) Mary Pickfordin kanssa Rebecca of Sunnybrook Farm -elokuvan lavasteissa 1917. Suomen Kuvapalvelu/Corbis/Bettmann.

1700- ja 1800-luvun sääty-yhteiskuntaa on tulkittu siten, että tiukka säätyjako hallitsi ihmisten elämää 1700-luvulla, mutta sääty-yhteiskunta alkoi murentua 1800-luvun kuluessa. Säätyjakoa pidettiin yllä seurustelemalla samansäätyisten kanssa ja vaalimalla ryhmähenkisyttä. Aatelisto vartioi erityisen innokkaasti säätykunniaansa, mutta papisto oppisäätyinä ja porvaristo saattoivat myös osoittaa kollektiivista säätytietoisuutta. Säätyjako tarkoitti ennen kaikkea sitä, että yksilön säätyasema määräsi hänen elämäntapansa. Pukeutuminen, asuminen, syöminen ja juominen määräytyivät syntymässä saadun aseman perusteella. Ylellisyyttä pyrittiin hillitsemään monilla säädöksillä ja alempien ryhmien koreilunhalu tuomittiin turmiollisena säätyrajojen rikkomisena.⁶

Säädynmukainen pukeutuminen muodosti keskeisen osan siinä koodistossa, miten yksilö ilmaisi arvoaan ja asemaansa. Herrasväen ja rahvaan välinen raja määriteltiin vielä 1800-luvulla verkatakin ja sarkanutun välissä kulkevaksi. Pukeutumisella voitiin ilmaista myös uskonnollista vakautusta ja siihen sisältyvää kritiikkiä koreilunhalua kohtaan. Herännäisjohtaja Paavo Ruotsalainen suositteli silkin ja muiden kalliiden kankaiden välttämistä, koska hän piti niitä talonpoikaisväestölle sopimattomina.⁷ Niinpä körttikansa tuli tunnetuksi askeettisesta körttipuvustaan, joka toimi samalla erottautumiskeinona suhteessa suruttomiin. Vaatimattomuutta ja nöyryyttä symboloivasta körttipuvusta tulikin paradoksaalisesti keino erottautumisen ilmaisemisessa. Askeettinen vaateparsi kertoi kantajansa halusta osoittaa uskonnollista vakaumustaan, mutta se oli myös merkki kirkollisen yhteinäiskulttuurin hajoamisesta.

Lisäksi pukeutuminen tarjosi monia mahdollisuuksia kyseenalaistaa säätyrajoja, mikä herätti kiihkeätä keskustelua 1800-luvulla. Tällöin pilkattiin erityisesti palvelijattarien halua hankkia muotipukimia. Kun osa palvelijoista alkoi käyttää hattua, jota pidettiin sivistyneistönaisten päähineenä, oli entistä vaikeampi tehdä eroa palvelusväen ja säätyläisnaisen välille. Pukeutumisenormien rikkominen ei johtunut pelkästä koreilunha-

lusta, vaan se oli tehokas keino rikkoa sääty-yhteiskunnan hierarkioita. Huivin vaihtaminen hattuun sekoitti yhteiskunnan arvojärjestystä ja pukeutumiskoodeja, samalla kun siihen saattoi liittyä toiveita sosiaalisesta noususta.⁸

Pukeutuminen oli tärkeä tekijä yhteiskunnallisen aseman osoittamisessa, mutta yhtä keskeistä oli sukupuolittavien koodien noudattaminen ja rakentaminen. Herrasväki seurasi eurooppalaisia muotivirtauksia, ja juhlissa tarjoutui tilaisuus verrata asujen tyylikkyyttä. Naisten pukeutumiseen kiinnitettiin enemmän huomiota, koska heidän makunsa ja tyyliinsä kertoivat perheen arvosta ja asemasta. Miesten keikarointi herätti myös huomiota, mutta erottautumisen keinot olivat hienovaraisemmat ja virkapukua voitiin vaivihkaa kohentaa käyttämällä taitavaa räätäliä tai kallista pukukangasta.

Miesten tyyli ja pukeutuminen olivat tarkasti säädelyjä, sillä ne osoittivat heidän asemansa sääty- ja virkahierarkiassa. Varakkaat virkamiehet ja kunniastaan tietoiset upseerit osoittivat pukeutumisellaan ja muilla tyylikeinoilla, miten maskuliinisuutta tuli korostaa ja ilmaista. 1800-luvun puolivälissä miehet suosivat ruumiinmukaisia pukuja, mikä houkutti korostamaan vartalon muotoja tietyin keinoin. Anders Ramsay on muistelmissaan esitellyt miesten muotia:

”Housut olivat mahdollisimman piukat ja myötäilivät tiukasti jalkojen muotoa, minkä vuoksi irtopohkeet eivät liene tuona aikana olleet harvinaisia eivätkä myöskään rintakehää kohottavat toppaukset.”⁹

Koska frakin oli istuttava tiukasti, upseereiden kerrottiin käyttävän kureliivejä ampiasmaisen vyötärön luomiseksi. Myös herrojen hiusmuoti oli tarkkaan säädely:

” – – tavallisesti tukka oli huolellisesti leikattu ja kammattu, vieläpä pomedalla voideltu ja järjestetty oikealle ohimolle suureksi kiehkuraksi, jonka nimi oli coup de vent. Tanssiaisiin ja muihin hienompiin tilaisuuksiin tukka oli käherrettävä laineiksi. Siihen aikaan ei saanut olla kalju, pääläella

ei saanut näkyä edes pientä *kuutamoa*, ei vähäisintäkään paljasta laikkua. Täysin kaljupäiset pitivät peruukkia, uutta kutsuilla, kulunutta ja kauhtunutta kotioloissa. Pikku kuutamon peitteeksi taas sijoitettiin *toupet*, hiustupsu, joka kätki tuon kiusallisen täplän näkyvistä.”¹⁰

Kuten nämä esimerkit osoittavat, ruumiin ja ulkonäön muokkaaminen sukupuolikoodien mukaisesti ei ollut pelkästään naisten oikeus tai velvollisuus, vaan miehet harrasivat sitä yhtä innokkaasti.

Herrasväki lääkitsi seurankipeyttään ahkeralla kanssakäymisellä. Juhlat ja muu kanssakäyminen eivät silti olleet pelkästään hauskuutta ja ilonpitoa, vaan niitä hallitsi voimakas representatiivisuus ja performatiivisuus. Se merkitsi esiintymistä ja näyttäytymistä, jota ohjasivat tietyt käyttäytymissäännöt ja rituaalit. Sosiaaliselle tapajärjestelmälle on ominaista, että sitä koskevia normeja ei sanota ääneen vaan sopivaisuussäännöt omaksutaan vähitellen kokemuksen ja kasvatuksen kautta. Toisaalta yhteisön keskinäisessä vuorovaikutuksessa koetellaan jatkuvasti sosiaalisia normeja ja rajoja, jotka samalla muuttuvat ja uudistuvat.

Säröjä sääty-yhteiskunnan peilissä

Herrasväen pukeutuminen ja esiintyminen herättivät alemmissa kansanryhmissä pilkkaa ja huvittuneisuutta. Aleksis Kivi on *Seitsemässä veljeksessä* esittänyt Juhanin suulla kansanomaista ihmettelyä herrasväen hienostelua kohtaan:

”Tuolta jyrisee vaunut, täältä jyrisee vaunut, ja vaunuissa istuu sen vietäviä viiksinaamaisia narreja, istuu tyttöjä kuin posliinivauvoja, tuoksuutta kauas ympärillensä sakean hajun kalleista öljyistä ja rasvoista. Mutta katsopas tuonne! Jesta ja varjele! siellähän nyt hipsuttelee esiin kultahöhenissä oikein aika lailla vekama mamsselli tai röökinä mitä hän lie. Kas hänen kaulaansa! Valkea kuin rieskamaito, poski ruttopunainen, ja silmät palaa hänen päässään kuin päivänpaisteessa kaksi roviotulta, koska häntä vastaan käy oikea kekkale

mieheksi, hatussa, kiiltomustassa hännystäkissa, ja tirkist... – no vie sinun pirkele itseäskin! – tirkistelee läpi neliskulmaisen lasin, joka välkkyvä vekkulin vasemmalla silmällä. – – nytpä keksautetaan kummaltakin puolelta, ja kas kun naara nyt oikein rypistää suunsa mansikkasuuksi ja livertelee kuin pääskynen päiväisellä katolla, ja teikari hänen edessään viskelee kättänsä ja häntänsä, heilauttelee hattuaan ja raappaisee jalallansa että kivikatu kipinöitsee, kas sepä vasta leikkiä oli. – – Tosi, että löytyy herrasmaailmasta paljon ämmällistä ja naurettavaa, sen huomasiin Turku-retkelläni.”¹¹

Aleksis Kivi on huomannut toisenkin aspektin, joka sisältyi herrasväen keikarointiin. Juhanikaan ei jää kylmäksi sille eroottiselle jännitteelle, joka rakennettiin pukeutumisen, eleiden ja muiden tyylikeinojen kautta:

”Mutta kas kun meitä lähenee oikein rasvojen hajussa ja liehuissa krooseissa tuollainen liehakoitseva lunttu, niin eipä ilman ettei hemmahtelee ihmislapsen sydän. Jaa, jaa pojat! maailman hekuma houkuttelee vahvasti; sen huomasiin Turku-retkelläni.”¹²

Näin Kivi luo tekstissään merkityksiä, joissa korostuu säätyero rahvaan ja herrasväen välillä, mutta samalla hän tuo esille tuohon eroon liittyviä houkutus- ja jännitteitä. Kiven teksti on myös hyvin aistivoimaista,

6. Ks. Kaarlo Wirilander (1974) *Herrasväkeä. Suomen säätyläistä 1721–1870*, Helsinki, 39–90, 367–409 passim.

7. Wirilander (1974) 46.

8. Riitta Oittinen (1990) ”Säädystä pukeutumista. Muoti ja erottautuminen keisariajan suomalaisessa pukeutumisessa”, Matti Peltonen (toim.) *Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta*, Helsinki, 54, 58–59.

9. Anders Ramsay (1987) *Muistoja lapsen ja hopealapsen*, osa I: 1836–1864, kahdeksanosainen ruotsinkielinen alkuteos vuosilta 1904–07, Helsinki, 180.

10. Ramsay (1987) 180.

11. Aleksis Kivi (1964) *Seitsemän veljestä*, eripainos Aleksis Kiven Koottujen teosten I osasta, Helsinki, 153–154.

12. Ibid. 154.

kun hän huomioi tuoksut ja hajut yhtenä säätyeron tunnusmerkkinä.

Sääty-yhteiskunnassa alkoi tapahtua monenlaisia murtumia 1800-luvun kuluessa. Pukeutumiskoodien rikkominen ja kyseenalaistaminen tarjosi monia mahdollisuuksia ilmaista tyytymättömyyttä sääty-yhteiskunnan rajoituksia kohtaan. Yksi sääty-yhteiskunnan paradokseista oli naisten rooli perheen vaurauden ja kulutustapojen ilmaisijana. Säätyasema velvoitti säädynmukaiseen elämään, jonka mukaisesti herrasväen oli näytettävä varakkuutensa. Jos vaadittua elintasoja ei pystynyt pitämään yllä, se merkitsi säädystä suistumista ja häpeää, jolloin oli viisainta vetäytyä pois piireistä. Naisten tehtäväksi tässä järjestelmässä tuli osoittaa tyyliä, makua ja luksusta, mutta samanaikaisesti naisten koreilunhalua kritisoitiin jatkuvasti.¹³ 1800-luvun puolivälissä syntyi vastareaktio naisten muotiorjuudelle ja epäterveellisille pukimille. Bloomerismiksi kutsuttu terveellisen pukeutumisen ihanne aloitti korsettisodan, sillä kureliivien epäiltiin aiheuttavan heikkohermoisuutta naisissa. 1800-luvun lopulla syntyneet naisasiajärjestöt ottivatkin asiakseen vapauttaa naiset epätarkoituksenmukaisista ja ahdistavista vaatteista.¹⁴

Monet naisasianaiset kritisoivat 1800-luvun lopussa tyttöjen kasvatusta ja naisten pukeutumista, koska ne muokkasivat naisista heikkoja ja hauraita. Minna Canth teroitti kynänsä tässä kiistassa, jossa naisten roolia, tyyliä ja tehtäviä määriteltiin uudella tavalla. Naisten vapautuminen merkitsi myös kureliiveistä vapautumista:

”Naisen täytyy olla hoikka vartaloltaan ja sen vuoksi puristetaan hänen rintakehänsä kokoon, sisälmykset osaksi litistetään, osaksi taas tungetaan pois luonnolliselta kohdaltaan, jolloin ne painavat ja vahingoittavat ruumiin arimpia osia. Ajatelkaamme vaan, kuinka näin kaikki elimet estetään vapaassa toiminnassaan ja silloin voimme käsittää, mitä kureuumien käyttäminen ruumiin terveyteen vaikuttaa. Kuitenkin puhutaan alinomaan naisten luontaisesta heikkoudesta, niinkuin muka esteenä hänen oikeuksiinsa pääsemiselle. Kasvatettakoon

poikaa yhtä typerästi ja ahdasmielisesti kuin naista, puristettakoon nuorukainen kureuumiin ja katsottakoon, kuinka pitkälle hänellä voimia ja terveyttä riittää.”¹⁵

Kritiikki kohdistui naisia rajoittavaan kasvatukseen ja pukeutumiseen, mutta samalla naisasianaiset korostivat, että naisten oli itse uudistettava tyyliä ja toimintatapansa. Uusien oikeuksien ja vapauksien saavuttamiseksi naisten oli muutettava pukeutumistaan ja esiintymistään. Niinpä naisasianaiset antoivat omalla esimerkillään ja esiintymisellään mallin siitä, millaisia vaihtoehtoja naisille oli tarjolla. Näin siitäkin huolimatta, naisasianaiset leimattiin usein epänaissiksi tai suorastaan epänormaaleiksi, koska he eivät noudattaneet vallitsevia naisihanteita.¹⁶ Vallitsevien sukupuolikoodien kyseenalaistaminen koettiin uhkaavaksi ja pelottavaksi. Siksi sukupuolta koskevien merkkien ja merkitysten muuttaminen ei ollut vähäpätöinen asia, vaikka se pyrittiin tekemään naurettavaksi ja naurunalaiseksi.

Tyylistä politiikkaan

Ajallinen etäisyys sekä kulttuurissa ja yhteiskunnassa tapahtuneet muutokset saavat 1700- ja 1800-luvun sääty-yhteiskunnan tapajärjestelmiseen ja sukupuolikoodeineen näyttämään hieman koomiselta ja oudolta. Tuolloin noudatettu ilmeiden, eleiden ja ruumiin muokkaaminen vaikuttaa liioittelevalta ja keinotekoiselta. Mutta juuri keinotekoisuus osoittaa kiinnostavia ja olennaisia asioita sukupuolen rakentumisesta. Performatiivisuutta ja sukupuolen konstruktivistisuutta korostavissa tulkinnoissa sukupuoli nähdään kulttuurisesti ja historiallisesti tuotettuna mallina ja toimintatapana,¹⁷ jossa ei ole mitään aitoa eikä alkuperäistä. Mutta kun kulttuurin sisällä elävät ihmiset uusintavat ja toistavat kulttuurilleen tyypillisiä sukupuolikoodeja, ne muuttuvat luonnollisiksi ja itsestäänselviksi. Koska jokainen yksilö on kulttuurinsa tuote, hänen on usein hankala ottaa etäisyyttä omaan kulttuuriinsa ja analysoida niitä mekanismeja, jotka tuottavat mutta samalla myös luonnollistavat kulttuurissa noudatetut tavat, normit ja ajatustottumukset.

Ajallinen tai kulttuurinen etäisyys mahdollistaa toisenlaisen näkökulman, jossa sukupuolen *luonnollisuus* on helpompi kyseenalaistaa. Kun matkustamme toiseen kulttuuriin tai perehdymme toiseen aika-kauteen, tuossa kulttuurissa noudatetut normit, tapajärjestelmät ja sukupuolikoodit näyttävät ulkopuolisen katseelle näytelmänä ja performanssina, jossa esitetään ja tuotetaan kulttuuria ylläpitävät käytännöt. Kaikissa kulttuureissa on kuitenkin yleensä erilaisia vaihtoehtoja sukupuolta koskevien käytäntöjen toteuttamisessa sekä myös keinoja kyseenalaistaa näitä käytäntöjä.¹⁸ Sukupuolen tuottamisessa ja rakentamisessa on aina variaatioita, mikä samalla mahdollistaa sukupuolikoodilla leikkittelyn sekä rajojen ylittämisen tietyissä tilanteissa.

Sukupuolittavia käytäntöjä arvioitaessa korostuu erityisesti se, että sukupuoli on tehty katsottavaksi. Pukeutuminen, eleet, ilmeet ja kampaukset ovat keskeisiä osatekijöitä niiden kulttuuristen merkkien rakentamisessa, joilla sukupuoli tuotetaan muiden katsottavaksi ja arvioitavaksi. Saara Wacklin on hieman ironisesti kuvannut itsettyytyväisyyden sävyttämää oman minän peilailua:

”Eräs kaupungin raatimies, pormestari Timbom, oli lihava ja komea herra, jonka isot vaaleat silmät tuntuivat revähtäneen auki hämmästyksestä kaiken näkemänsä johdosta, varsinkin silloin kun ne peilistä kohtasivat *’erittäin viisaan’* pormestarin oman puuteroidun pään ja kukoistavat kasvot – – . Tämän lisäksi herra pormestari oli keskipituinen. Leveän selän keskelle oli uurtanut puuteroidun tien kankipalmikko, joka *’tupeeksi’* ja kiharoiksi huolellisesti käherretystä peruukista riippuen leikkitteli hänen vaaleansinisellä frakillaan.”¹⁹

Lisäksi Wacklinille oli ominaista, että hän näki molemmat sukupuolet yhtä koomisina:

” – – pormestarin osaksi tuli eräänä päivänä niin harvinainen kunnia, että hän sai rouvansa käsipuolella astua itseensä koreaan kamariin. Siellä rouva asetti hänet

seisomaan viereensä ison peilin eteen ja kysyi, suuren tyytyväisyyden heijastuessa hänen ilmeestään, eikö mies nähnyt, että he edelleenkin olivat harvinaisen kaunis pari. Äijän isot silmät revähtivät tavallistakin isommiksi hänen koettaessaan huolellisesti tarkastella ja punnita asiaa ja sen seurauksia.”²⁰

Jos ja kun ihmiset pysyvät sukupuolta määrittelevien konventioiden puitteissa, he eivät tavallisesti herätä erityistä huomiota. Mutta ne tilanteet, joissa sukupuolikoodoja kyseenalaistetaan ja määritellään uudella tavalla, saavat ihmiset havahtumaan ja reagoimaan muuttuneisiin käytäntöihin. 1800-luvun lopun Suomessa ensimmäiset virkanaiset korostivat pukeutumisessaan asiallisuutta ja askeettisuutta, koska he halusivat esiintyä vakavasti otettavina ammatti-ihminä. Siksi he välttivät koreilua ja muita naisellisuuden tunnusmerkkejä. Suomessa 1900-luvun alussa asunut ranskalainen esitti oman arvionsa suomalaisista naisista:

”Eivätkä teidän viisaat ja toimeliaat naisenne juuri milloinkaan mene naimisiin. He kohtelevat miehiä kuin tovereita, eivätkä

13. Wirilander (1974) 370–371.

14. Oittinen (1990) 60–61.

15. Siteeraus Maria-Liisa Nevala (1989) ”Julkinen kirjailijanrooli – Minna Canth”, Maria-Liisa Nevala (toim.) *Sain roolin johon en mahdu, suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*, Helsinki, 216. 1800-luvun lopun keskustelusta ks. esim. Anne Ollila (1998) *Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*, Helsinki, 205–207, 230–233.

16. Ks. esim. Ollila (1998), 132, 140–142, 232–233.

17. Ks. esim. Sara Ahmed (1998) *Differences That Matter. Feminist Theory and Postmodernism*, Cambridge, passim; Ludmilla Jordanova (2002) ”Gender”, Peter Burke (toim.), *History and Historians in the Twentieth Century*, Oxford, 120–124; Howson (2005), 91.

18. Sukupuolta koskevista kulttuurisista käytännöistä ks. esim. Aili Nenola (1986) *Miessydäminen nainen. Naisnäkökulma kulttuuriin*, Helsinki, 74–75; Verena Stolcke (1993), ”Is sex to gender as race is to ethnicity?”, Teresa del Valle (toim.) *Gendered Anthropology*, London and New York, 20–21, 32–37; Thomas Hylland Eriksen (2004) *Toista maata? Jobdatus antropologiaan*, norjankielinen alkuperäisteos vuodelta 1993, Helsinki, 170–171, 180–181.

19. Sara Wacklin (1989) *Sata muistelmaa Pohjanmaalta*, ruotsinkielinen alkuperäisteos vuosilta 1844–45, Oulu, 24.

20. Wacklin (1989) 26.

merkiksikään välitä mielistellä ja ajatella ulkomuotoaan. Tukkinsa he vetävät niin kireelle kuin suinkin ja välttävät kaikkia naisellisia koristeita kuin ruttoa.”²¹

Näin askeettisuudesta voitiin tehdä oma tyylikeinonsa, samalla kun se hämmensi vallitsevia sukupuolikoodeja.

Tyyli, eleet ja pukeutuminen muodostavat keskeisen tekijän sukupuolen ilmaisemisessa ja rakentamisessa. Siksi tyylikysymyksiin liittyy yllättäviä valtakamppailuja, jotka tulevat esille erityisesti silloin, kun sukupuolikoodeja hämärretään, muutetaan ja kyseenalaistetaan. Usein sukupuolikoodien kyseenalaistajat yritetään tehdä naurunalaiseksi, koska naurulla pyritään peittämään uuden tilanteen aiheuttama hämmennys. Lisäksi naurulla voidaan sivuuttaa kiusalliset kiistakysymykset, jotka paljastavat yhteiskunnallisia hierarkioita ja jännitteitä.

Tyylikiistat ovat yksi esimerkki sukupuolittaviin käytäntöihin nivoutuvista valtasuhteista. Sukupuoleen liittyvät hierarkiat ja valtasuhteet politisoivat sukupuolta koskevat kysymykset, jolloin niistä tulee yhteiskunnallisen kiistelyn ja kamppailun kohde. Sukupuolen politisoiminen saattaa herättää ristiriitoja sekä erilaisia tulkintoja sukupuol-

lipolitiikan sisällöstä ja määrittelystä. Tätä ei pidä säikähtää, sillä politiikan tekemiseen ja politiikan käsitteeseen sisältyy lähtökohtaisesti se periaate, että politiikassa tulee olla vaihtoehtoja.²² Vaihtoehtojen kieltäminen ja kiistäminen on yksi strategia, kun halutaan vaihtaa tai vähätellä yhteiskunnallista keskustelua. Tässä yhteydessä osa ihmisistä pyrkii yleensä kieltämään sukupuolen poliittisuuden määrittelemällä sen henkilökohtaiseksi asiaksi, joka kuuluu yksityisyyden piiriin, minkä vuoksi siitä ei haluta käydä yhteiskunnallista keskustelua.

Mutta jos politiikka muuttuu ratkaisujen tekemiseksi ilman vaihtoehtoja, se lakkaa olemasta politiikkaa. Siten politiikkaan – myös sukupuolipolitiikkaan – kuuluu olennaisena osana mahdollisuus ja vapaus tehdä valintoja. Sukupuolen politisoiminen tarkoittaa siis erilaisten vaihtoehtojen esittämistä, keskustelua ja kiistelyä. ■

21. Siteeraus Riitta Jallinoja (1983) *Suomalaisen naisasialiikkeen taistelukaudekset. Naisasialiike naisten elämäntilanteen muutoksen ja yhteiskunnallis-aatteellisen murroksen beijastajana*, Helsinki, 88.

22. Poliitiikan käsitteestä ks. esim. Pulkkinen (1998) 82–84; Kari Palonen (2003) ”Politiikka”, Hyvärinen – Kurunmäki – Palonen – Pulkkinen – Stenius (toim.) *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*, Tampere, 498–499.